

KONINKRIJK BELGIEROYAUME DE BELGIQUEMINISTERIE VAN LANDSVERDEDIGINGMINISTÈRE DE LA DÉFENSE**VOORONTWERP VAN WET HOUDENDE
REGLING VAN SOMMIGE MILITAIRE
ACTIVITEITEN****AVANT-PROJET DE LOI REGLANT CERTAINES
ACTIVITÉS MILITAIRES**

FILIP, Koning der Belgen,

PHILIPPE, Roi des Belges,

Aan allen die nu zijn en hierna wezen zullen,
Onze Groet.

A tous, présents et à venir, Salut.

Op de voordracht van de Minister van Justitie
en de Minister van Defensie,

Sur la proposition du Ministre de la Justice et
du Ministre de la Défense,

Hebben Wij besloten en besluiten Wij:

Nous avons arrêté et arrêtons:

De Minister van Justitie en de Minister van
Defensie zijn ermee belast in onze naam bij de
Kamer van volksvertegenwoordigers het ontwerp
van wet in te dienen waarvan de tekst hierna
volgt:

Le Ministre de la Justice et le Ministre de la
Défense sont chargés de présenter en notre nom
à la Chambre des représentants le projet de loi
dont la teneur suit:

HOOFDSTUK 1. – ALGEMENE BEPALING**CHAPITRE 1er. – DISPOSITION GÉNÉRALE**

Artikel 1. Deze wet regelt een aangelegenheid
als bedoeld in artikel 74 van de Grondwet.

Article 1er. La présente loi règle une matière
visée à l'article 74 de la Constitution.

**HOOFDSTUK 2. – BEPALING TOT INVOERING
VAN EEN MOGELIJKHEID VOOR DE BELGISCHE
STAAT OM TE VERZAKEN AAN EEN VORDERING
TOT SCHADEVERGOEDING IN GEVAL VAN
SCHADE GELEDEN DOOR DEFENSIE****CHAPITRE 2. – DISPOSITION INTRODUISANT UNE
POSSIBILITÉ POUR L'ÉTAT BELGE DE RENONCER
À UNE DEMANDE D'INDEMNISATION EN CAS DE
DOMMAGE SUBI PAR LA DÉFENSE**

Art. 2. In het kader van gezamenlijke operaties
alsook van internationale samenwerking door
Defensie gevoerd kan de Minister van Defensie
afzien van iedere vordering tot schadevergoeding
tegen een andere Staat of tegen een
internationale organisatie voor schade, die het
gevolg is van een contractuele of
buitencontractuele fout, toegebracht aan de
eigendommen van de Staat die in gebruik zijn
door Defensie, evenals voor de gevallen waarin
een lid van het personeel van Defensie
verwondingen heeft opgelopen of gestorven is bij
de uitvoering van de dienst.

Art. 2. Dans le cadre d'opérations en commun
ainsi que dans celui de coopération internationale
menées par la Défense, le Ministre de la Défense
peut renoncer à toute demande d'indemnisation
à l'encontre d'un autre Etat ou d'une organisation
internationale pour des dommages résultant
d'une faute contractuelle ou extracontractuelle,
causés aux biens de l'Etat qui sont utilisés par la
Défense, ainsi que dans les cas où un membre du
personnel de la Défense a subi des blessures ou
est décédé dans l'exécution du service.

Cette renonciation de créance n'est possible qu'à
la condition que l'autre Etat ou organisation

Deze afstand van vordering is slechts mogelijk op voorwaarde dat de andere Staat of internationale organisatie zich er eveneens toe heeft verbonden afstand te doen van een soortgelijke vordering tegen België.

HOOFDSTUK 3. – BEPALING TOT INVOERING VAN EEN LID IN ARTIKEL 144 QUINQUIES VAN HET GERECHTELIJK WETBOEK

Art. 3. Artikel 144*quinquies* van het Gerechtelijk Wetboek wordt aangevuld met een lid luidende:

Bij afwezigheid of verhindering van een magistraat van het Openbaar Ministerie of van een lid van de federale politie op de plaats van de operaties buiten het Belgisch grondgebied, en voor de periode van die afwezigheid of verhindering, kan de federale procureur, in geval van dringendheid, de commandant van het detachement, of de door de commandant aangewezen militairen, bij voorkeur de leden van de militaire politie, ermee belasten om onder de leiding, het gezag en de verantwoordelijkheid van het federaal parket de bewarende en tijdelijke maatregelen te nemen die hij bepaalt.

Zodra de magistraat van het openbaar ministerie of een lid van de federale politie op de plaats van de operatie aankomt, is de commandant van het detachement of zijn de door de commandant aangewezen militairen definitief ontheven van deze opdracht.

HOOFDSTUK 4. – BEPALING BETREFFENDE DE VORMING

Art. 4. De leden van de Krijgsmacht, belast met de uitvoering van de in artikel 3 bedoelde opdrachten, zullen een vorming met vrucht hebben gevolgd die aan de specificiteit van deze opdrachten is aangepast.

internationale se soit également engagé à renoncer à une demande d'indemnisation similaire, à l'égard de la Belgique.

CHAPITRE 3. – DISPOSITION INTRODUISANT UN ALINEA DANS L'ARTICLE 144 QUINQUIES DU CODE JUDICIAIRE

Art. 3. L'article 144*quinquies* du Code judiciaire est complété par un alinéa rédigé comme suit :

En cas d'absence ou d'empêchement d'un magistrat du ministère public ou d'un membre de la police fédérale sur le théâtre d'opération en dehors du territoire belge, et pour la durée de cette absence ou de cet empêchement, le procureur fédéral peut, en cas d'urgence, charger le commandant du détachement, ou les militaires désignés par ce dernier, par préférence les membres de la police militaire, de prendre, sous la direction, l'autorité et la responsabilité du parquet fédéral, des mesures conservatoires et temporaires qu'il détermine.

Dès l'arrivée du magistrat du ministère public ou d'un membre de la police fédérale sur le théâtre d'opération, le commandant du détachement ou les militaires désignés par ce dernier sont définitivement déchargés de cette mission.

CHAPITRE 4. – DISPOSITION RELATIVE A LA FORMATION

Art. 4. Les membres des Forces armées chargés d'accomplir les missions visées à l'article 3 auront suivi avec fruit une formation adaptée à la spécificité de ces missions.

HOOFDSTUK 5. – INWERKINGTREDING

Art. 5. De artikelen 3 en 4 treden in werking een jaar na de bekendmaking van deze wet in het Belgisch Staatsblad.

Gegeven te , ...

VAN KONINGSWEGE:

De Minister van Justitie,

Vincent VAN QUICKENBORNE

De Minister van Defensie,

CHAPITRE 5. – ENTREE EN VIGUEUR

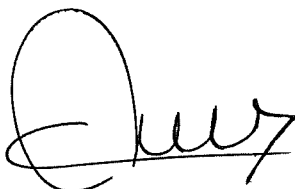
Art. 5. Les articles 3 et 4 entrent en vigueur un an après la publication de la présente loi au Moniteur belge.

Donné à ,

PAR LE ROI :

Le Ministre de la Justice

La Ministre de la Défense,

A handwritten signature in black ink, appearing to read 'Ludivine DEDONDER', with a large loop at the start and a horizontal line across the middle.

Ludivine DEDONDER

MINISTERIE VAN LANDSVERDEDIGING

MINISTERE DE LA DEFENSE

Voorontwerp van wet houdende regeling van
sommige militaire activiteiten

Avant-projet de loi réglant certaines activités
militaires

Memorie van toelichting

Exposé des motifs

SAMENVATTING

Dit voorontwerp van wet dat wij de eer hebben aan uw goedkeuring voor te leggen heeft tot doel:

- in bepaalde gevallen Defensie toe te staan om af te zien van vorderingen tot schadevergoeding jegens partnerlanden of -organisaties als gevolg van schade aan defensie-eigendommen of -personeel in het kader van militaire activiteiten;
- de detachementscommandanten tijdelijk te machtigen om naar aanleiding van incidenten in het buitenland de nodige bewarende maatregelen te treffen, wanneer ter plaatse geen leden van de politie of van het federaal parket aanwezig zijn of kunnen zijn.

RÉSUMÉ

Le présent avant-projet de loi que nous avons l'honneur de soumettre à votre assentiment a pour but:

- permettre, dans certains cas, à la Défense de renoncer à des demandes d'indemnisation à introduire vis-à-vis de pays ou organisations partenaires, à la suite de dommages subis aux biens ou personnel de la Défense, dans l'exercice d'activités militaires ;
- autoriser temporairement les commandants de détachements à prendre à l'étranger les mesures conservatoires qui s'imposent suite à des incidents, en l'absence ou en cas d'empêchement de membres de la police ou du parquet fédéral sur place.

Dames, Heren,

Mesdames, Messieurs,

ALGEMENE TOELICHTING

Dit voorontwerp van wet dat we de eer hebben aan uw goedkeuring voor te leggen heeft tot doel de nodige wettelijke basis te geven aan een aantal militaire activiteiten.

Hoofdstuk 1, met artikel 1, is een bepaling van formele aard, die verwijst naar de grondwettelijke verdeling van de wetgevende bevoegdheden.

Hoofdstuk 2 heeft tot doel een mogelijkheid in te voeren dat de Belgische Staat kan verzaken

EXPOSÉ GÉNÉRAL

Le présent avant-projet de loi que nous avons l'honneur de vous soumettre, a pour but d'apporter la base légale nécessaire à un certain nombre d'activités militaires.

Le chapitre 1er comprend l'article 1er, qui constitue une disposition d'ordre formel, qui renvoie à la répartition constitutionnelle des compétences législatives.

Le chapitre 2 a pour but de permettre à l'Etat belge de renoncer à réclamer toute

aan een vordering tot schadeloosstelling en dit voor bepaalde gevallen van schade opgelopen door Defensie tijdens militaire activiteiten.

Hoofdstuk 3 heeft als doel de detachementscommandant de mogelijkheid te geven om dringende, tijdelijke en bewarende maatregelen te nemen in afwezigheid van of in geval van verhindering van magistraten van het Openbaar Ministerie of van leden van de federale politie op de plaats van operaties buiten het nationaal grondgebied en dit, op instructies en onder de verantwoordelijkheid van de federale procureur.

Hoofdstuk 4 betreft de vorming die noodzakelijk moet worden gevolgd door de leden van de krijgsmacht die de opdrachten bedoeld in hoofdstuk 3 uitvoeren.

ARTIKELSGEWIJZE TOELICHTING

Artikel 1. - Artikel 1 verwijst naar de grondwettelijke verdeling van de bevoegdheden, en beoogt duidelijk te maken dat de procedure voor de goedkeuring van het wetsontwerp geregeld wordt door artikel 74 van de Grondwet.

Art. 2. - Tegenwoordig worden alle militaire operaties in multinationaal verband uitgevoerd. De Belgische militaire detachementen maken deel uit van 'Battle Groups' samengesteld uit verschillende naties. Elke natie zet haar eigen personeel en middelen in.

Ook buiten operaties wordt op militair vlak steeds vaker samengewerkt, zowel binnen internationale organisaties (NAVO, EDA, ...), als tussen landen onderling (bv. de multinationale samenwerking m.b.t. de aankoop van A400M). Hierdoor kan op een economische en efficiënte wijze militaire goederen en materieel worden aangekocht, diensten worden verleend en wordt het mogelijk gemaakt om interoperationeel te zijn en een nauwe multinationale samenwerking met buurlanden en EU- en NAVO-partners te handhaven.

Voor de vlotte uitvoering van de operaties is een bepaalde mate van transparantie en vertrouwen tussen de partnernaties nodig. Het is niet bevorderlijk voor de gezamenlijke en

indemnisation pour certains types de dommages subis par la Défense à l'occasion d'activités militaires multinationales.

Le chapitre 3 a pour but de conférer au commandant de détachement, la possibilité de prendre des mesures urgentes, temporaires et conservatoires, en cas d'absence ou d'empêchement de magistrats du ministère public ou de policiers fédéraux sur le théâtre d'opérations en dehors du territoire du Royaume et ceci, sur instructions et sous la responsabilité du procureur fédéral.

Le chapitre 4 concerne la formation que doivent suivre nécessairement les membres des forces armées appelés à exécuter les missions visées au chapitre 3.

COMMENTAIRE DES ARTICLES

Article 1er. - L'article 1er renvoie à la répartition constitutionnelle des compétences et entend préciser que la procédure pour l'adoption de la loi en projet est régie par l'article 74 de la Constitution.

Art. 2. - A l'heure actuelle, toutes les opérations militaires s'effectuent dans un cadre multinational. Les détachements militaires belges sont intégrés dans des 'Battle Groups' composés de plusieurs nations qui, chacune, déploie son propre personnel et ses propres moyens.

De même, en dehors des opérations, de plus en plus d'initiatives de collaboration multinationale sont prises en matière militaire, tant au sein d'organisations internationales (OTAN, EDA, ...) qu'entre pays eux-mêmes (par exemple, la coopération multinationale relative à l'achat du A400M). Ainsi, des biens et équipements à usage militaire peuvent être achetés et des services peuvent être fournis de manière efficiente et économique, ce qui permet de favoriser l'inter-opérationnalité et d'entretenir une collaboration multinationale étroite avec des pays voisins et des partenaires UE et OTAN.

La conduite fluide des opérations exige une certaine transparence et une certaine confiance entre les nations partenaires. Il est difficile d'opérer et/ou de coopérer

doeltreffende uitvoering van een operatie en/of coöperatie, dat men voortdurend rekening moet houden met het risico van een vordering tot schadevergoeding, terwijl men naar eenzelfde militair-strategisch doel toewerkt.

Teneinde deze risico te voorkomen wordt er in het kader van onderlinge afspraken tussen de Staten die gezamenlijk deelnemen aan externe operaties en/of deelnemen aan militaire samenwerkingen onderling of met internationale organisaties voorzien in procedures om afstand te doen van vorderingen ter zake van onderling toegebrachte schade.

Dit principe wordt reeds toegepast in geval van schade op het grondgebied van NAVO-lidstaten en is opgenomen in artikel VIII, Par 1 van de Overeenkomst tussen de bij het Noord-Atlantisch Verdrag aangesloten Staten betreffende de rechtspositie van hun krijgsmachten (NAVO SOFA), ondertekend te Londen op 19 juni 1951, geratificeerd door België en goedgekeurd door wet van 9 januari 1953 (B.S. 15 maart 1953).

Hetzelfde geldt voor schade op het grondgebied van de Europese Unie, waarbij een gelijksoortige bepaling is voorzien in artikel 18 van het Akkoord tussen de Lidstaten van de Europese Unie betreffende de status van de militairen en leden van het burgerpersoneel die bij de instellingen van de Europese Unie gedetacheerd zijn, van de hoofdkwartieren en de strijdkrachten die ter beschikking van de Europese Unie kunnen worden gesteld in het kader van de voorbereiding en de uitvoering van de opdrachten bedoeld in artikel 17, lid 2, van het Verdrag betreffende de Europese Unie, onder meer tijdens oefeningen, en van de militairen en leden van het burgerpersoneel van de Lidstaten die aan de Europese Unie beschikbaar zijn gesteld om in dit kader op te treden (EU-SOFA), getekend te Brussel op 17 november 2003 en goedgekeurd via de instemmingswet van 24 september 2006 (B.S. 11 december 2006).

Deze gangbare praktijk binnen de NAVO is vertaald in een intern beleidsdocument inzake schuldvorderingen (AC/119-N (2004)0058 NATO Claims Policy for Designated Crisis Response Operations). Dit document, dat niet juridisch afdwingbaar is, bepaalt het NAVO-beleid

efficacement de manière conjointe lorsqu'en cas de dommage, un risque de demande d'indemnisation plane en permanence, alors que l'on œuvre pour un même objectif militaire stratégique.

Afin d'éviter ce risque, les Etats engagés conjointement en opérations extérieures et/ou participant à des collaborations militaires, entre eux ou avec des organisations internationales, prévoient, dans le cadre d'accords mutuels, des clauses de renonciation aux demandes d'indemnisation pour des dommages causés l'un vis-à-vis de l'autre.

Ce principe est déjà d'application pour les dommages causés sur le territoire des Etats membres de l'OTAN et est consacré à l'article VIII, Par 1er de la Convention entre les Etats parties au Traité de l'Atlantique Nord sur le statut de leurs forces (dite SOFA OTAN), signée à Londres le 19 juin 1951, ratifiée par la Belgique et approuvée par la loi du 9 janvier 1953 (M.b. 15 mars 1953).

Il en est de même pour les dommages causés sur le territoire de l'Union européenne, pour lesquels une disposition similaire est prévue à l'article 18 de l'Accord entre les États membres de l'Union européenne relatif au statut du personnel militaire et civil détaché auprès des institutions de l'Union européenne, des quartiers généraux et des forces pouvant être mis à la disposition de l'Union européenne dans le cadre de la préparation et de l'exécution des missions visées à l'article 17, paragraphe 2, du Traité sur l'Union européenne, y compris lors d'exercices, et du personnel militaire et civil des États membres mis à la disposition de l'Union européenne pour agir dans ce cadre (dit SOFA UE), signé à Bruxelles le 17 novembre 2003, et approuvé par la loi d'assentiment du 24 septembre 2006 (M.b. 11 décembre 2006).

Cette pratique est courante au sein de l'OTAN et est matérialisée dans un document de politique interne relatif aux demandes d'indemnités (AC/119-N (2004)0058 NATO Claims Policy for Designated Crisis Response Operations). Ce document, juridiquement non-

terzake ; dit beleid voorziet een afstand van schuldvordering tussen Staten die voortvloeit uit onderling toegebrachte schade tijdens militaire operaties buiten het grondgebied van de NAVO-Lidstaten.

Hetzelfde principe werd aangenomen door de Europese Unie in het kader van de militaire operaties geleid door de Europese Unie in het buitenland. Het betreffende akkoord tussen de lidstaten van de Europese Unie werd geratificeerd door België en goedgekeurd door de wet van 12 juli 2015 houdende instemming met het Akkoord tussen de Lidstaten van de Europese Unie betreffende de vorderingen van een Lidstaat tegen een andere Lidstaat ter zake van schade aan goederen die zijn eigendom zijn of door hem worden gebruikt of geëxploiteerd, dan wel van letsel of overlijden van een militair of een lid van het burgerpersoneel van zijn strijdkrachten in het kader van een EU-crisisbeheersingsoperatie, gedaan te Brussel op 28 april 2004 (B.S. 13 januari 2016).

Een afstand van schuldvorderingen voor wederzijds geleden schade in operatie werd ook opgenomen in het MOU dat door de VN wordt gesloten met de lidstaten die deelnemen aan VN-opdrachten. Het MOU tussen de VN en België voor het zenden van experts naar de Missie van de Verenigde Naties voor de stabilisering in de Democratische Republiek Congo (MONUSCO) bevat bijvoorbeeld de volgende bepaling:

« The Minister of Defence agrees that neither the United Nations, including MONUSCO and its contingents, nor any of their officials, employees, agents or contractors are liable for any loss, damage, injury, or death that may be sustained by the Minister of Defence, or by any official, employee, agent or contractor of the Minister of Defence or any other person, due to the provision of support by MONUSCO to the Belgian Detachment » (Draft Memorandum of Understanding between The United Nations, as represented by the United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of Congo and The Kingdom of Belgium, as represented by the Minister of Defence, Par 24).

contraignant, établit la politique OTAN en la matière ; cette politique prévoit une renonciation à des demandes d'indemnisation entre Etats résultant de dommages causés entre eux au cours d'opérations militaires en dehors du territoire des Etats membres de l'OTAN.

Le même principe est adopté par l'Union européenne dans le cadre des opérations militaires menées par l'Union européenne à l'étranger. L'accord à ce sujet entre les membres de l'Union européenne a été ratifié par la Belgique et approuvé par la loi du 12 juillet 2015 portant assentiment à l'Accord entre les États membres de l'Union européenne concernant les demandes d'indemnités présentées par un État membre à l'encontre d'un autre État membre en cas de dommages causés aux biens lui appartenant, qu'il utilise ou qu'il exploite, ou de blessure ou de décès d'un membre du personnel militaire ou civil de ses services dans le cadre d'une opération de gestion de crises menée par l'UE, fait à Bruxelles le 28 avril 2004 (M.b. 13 janvier 2016).

Une renonciation de créances pour les dommages mutuels subis en opérations figure également dans le mémorandum d'entente (MOU) que l'ONU conclut avec les Etats membres participant à des missions ONU. A titre d'exemple, le MOU entre l'ONU et la Belgique pour l'envoi d'experts à la Mission de l'Organisation des Nations unies pour la stabilisation en république démocratique du Congo (MONUSCO) prévoit:

« The Minister of Defence agrees that neither the United Nations, including MONUSCO and its contingents, nor any of their officials, employees, agents or contractors are liable for any loss, damage, injury, or death that may be sustained by the Minister of Defence, or by any official, employee, agent or contractor of the Minister of Defence or any other person, due to the provision of support by MONUSCO to the Belgian Detachment. » (Draft Memorandum of Understanding between The United Nations, as represented by the United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of Congo and The Kingdom of Belgium, as represented by the Minister of Defence, Par 24).

Het opnemen van een dergelijke bepaling werd opgelegd door de VN aan elk land die troepen of personeel bijdraagt.

Bepaalde militaire samenwerkingen, voornamelijk in het kader van internationale instanties, worden op heden moeilijk, en in bepaalde gevallen zelfs onmogelijk, gemaakt door het gebrek aan een wettelijke basis om afstand te doen van schadevorderingen. Concreet is dit onder andere het geval bij samenwerkingen met bepaalde agentschappen die werden opgericht in de schoot van NAVO, zijnde onder andere NATO Support and Procurement Agency (NSPA), en de NATO Communications and Information Agency (NCIA). NSPA en NCIA verlenen, naast hun diensten aan NAVO, ook diensten aan de individuele NAVO-lidstaten. Echter, hiervoor dient een overeenkomst ondertekend te worden tussen het agentschap en de betrokken Staat. Aangezien deze agentschappen geen eigen budget hebben, staat elke Staat die met hen contracteert in voor de eigen risico die zij loopt, zowel wat betreft de buitencontractuele als contractuele aansprakelijkheid. Dit principe is gelijk voor alle NAVO-partners.

België kan dergelijke overeenkomst momenteel echter niet afsluiten bij gebrek aan wettelijke basis om deze risico's te dragen, waardoor, in deze omstandigheden, dergelijke samenwerking met België eerder moeilijk realiseerbaar is.

Een afstand van vorderingen tot schadeloosstelling moet een wettelijke basis hebben. Voor de Staat, afstand doen van een schuldvordering tot schadeloosstelling, en meer algemeen bekeken, van iedere schuld, kan beschouwd worden als een "gratificatie" ten laste van de Belgische Staat. Op grond van artikel 179 van de Grondwet "*kan geen pensioen, geen gratificatie ten laste van de staatskas worden toegekend dan krachtens een wet*". Artikel 2 van het ontwerp heeft juist tot doel zulke afstand mogelijk te maken volgens de voorwaarden voorzien in deze bepaling ten opzichte van partnerstaten of organisaties.

Er dient te worden opgemerkt dat een dergelijke afstand van schuldvordering tussen partnerstaten plaatsvindt op basis van

Une telle clause est imposée par l'ONU à tout pays contributeur en troupes ou en personnel.

Certaines coopérations militaires, principalement dans le cadre d'instances internationales, sont actuellement difficiles à mettre en place et, dans certains cas, même impossibles, faute de base légale pour renoncer aux demandes d'indemnisation. Concrètement, c'est entre autres le cas des coopérations avec certaines agences qui ont été créées au sein de l'OTAN, notamment la NATO Support and Procurement Agency (NSPA) et la NATO Communications and Information Agency (NCIA). Ces deux agences fournissent des services à l'OTAN, mais aussi aux Etats membres de l'OTAN individuellement. Pour ce faire, une convention doit être signée entre l'agence et l'Etat concerné. Comme ces agences ne disposent pas d'un budget propre, chaque Etat qui contracte avec elles est tenu de supporter soi-même le risque qu'il encourt, tant sur le plan de la responsabilité extra-contractuelle que contractuelle. Ce principe est applicable de façon identique pour tous les partenaires OTAN.

La Belgique ne peut actuellement pas conclure de telles conventions faute de base légale pour assumer ces risques, avec pour effet que, dans ces conditions, une telle collaboration avec la Belgique est difficilement réalisable.

Une renonciation à des demandes d'indemnisation doit avoir une base légale. En effet, dans le chef de l'Etat belge, renoncer à une demande d'indemnisation et, de manière plus générale, à une créance, doit s'analyser comme constituant une « gratification » à charge de l'Etat. Or, selon l'article 179, de la Constitution « *aucune pension, aucune gratification à la charge du trésor public, ne peut être accordée qu'en vertu d'une loi* ». La disposition de l'article 2 en projet a précisément pour objet de permettre, dans les conditions qu'elle précise, la renonciation à de telles demandes d'indemnisation à l'égard d'Etats ou d'organisations partenaires.

Il importe de souligner qu'une telle renonciation de créance entre Etats partenaires est convenue sur une base

wederkerigheid, als uitdrukkelijk bepaald in artikel 2, alinea 2 van het ontwerp. Als België aansprakelijk is voor schade ten aanzien van een andere Staat, doet deze laatste eveneens afstand van zijn vorderingen ten aanzien van België.

In de relatie met internationale organisaties, is een dergelijke afstand gebaseerd op het principe van gelijkheid tussen de deelnemende Staten. Als een internationale organisatie eist dat België afstand doet van haar vordering tegenover de internationale organisatie, dan is dit uiteraard eveneens het geval ten opzichte van de andere lidstaten van de internationale organisatie.

Het is van belang op te merken dat artikel 2 van het ontwerp "de sleutel" vormt die de Minister van Defensie toelaat te handelen in overeenstemming met artikel 179 van de Grondwet.

Het artikel van het ontwerp legt de afstand van schuldvordering niet op, maar maakt het mogelijk, staat het toe. De vectoren en instrumenten waarin een dergelijke afstand voorkomt, kunnen uiteenlopend zijn: overeenkomsten, een memorandum van overeenstemming (MOU), een technische overeenkomst (TA), unilaterale verbintenissen, enz.

Art. 3. - Artikel 3 van het wetsontwerp voorziet in een toevoeging van een lid in artikel 144^{quinquies} van het Gerechtelijk Wetboek om een oplossing te bieden voor bepaalde situaties die zich zouden kunnen voordoen in geval van de afwezigheid of verhindering van een magistraat van het Openbaar Ministerie of van leden van de federale politie tijdens militaire operationele activiteiten van onze krijgsmacht in het buitenland.

Het EVRM verplicht de Verdragsluitende Partijen te garanderen dat er daadwerkelijk en onverwijld een onafhankelijk en onpartijdig onderzoek wordt ingesteld wanneer er een vermoeden is dat de in het Verdrag erkende rechten overtreden werden en, in het bijzonder, wanneer het gebruik van geweld door staatsagenten geleid heeft tot beroving van het leven of het leven van een persoon in gevaar heeft gebracht, alsook in het geval van onmenselijke of vernederende behandelingen.

réciproque, comme explicitement prévu à l'article 2, alinéa 2 du projet. Lorsque la Belgique est responsable d'un dommage à l'égard d'un autre Etat, il est d'usage que ce dernier renonce également aux demandes d'indemnisation à l'égard de la Belgique.

Dans les relations avec des organisations internationales, une telle renonciation est basée sur le principe d'égalité entre Etats participants. Lorsqu'une organisation internationale exige de la Belgique qu'elle renonce à son action, c'est évidemment également le cas vis-à-vis des autres Etats membres de l'organisation internationale.

Il est important de noter que l'article 2 en projet constitue « la clef » permettant au Ministre de la Défense d'agir dans le respect de l'article 179 de la Constitution.

L'article en projet n'impose pas la renonciation ; il la permet, l'autorise. Les vecteurs et instruments dans lesquels figureront les renoncations peuvent être divers : accords, mémorandums d'entente (MOU), arrangements techniques (AT), engagements unilatéraux, etc.

Art. 3 - L'article 3 du projet de loi prévoit d'ajouter un alinéa à l'article 144^{quinquies} du Code judiciaire afin d'offrir une solution à certaines situations susceptibles de se présenter en cas d'absence ou d'empêchement d'un magistrat du ministère public ou de membres de la police fédérale lors d'activités opérationnelles militaires de nos forces armées à l'étranger.

La CEDH impose l'obligation aux Etats parties de garantir qu'une enquête indépendante et impartiale soit effectivement et promptement menée lorsqu'il y a des raisons de penser que les droits reconnus dans la Convention ont été violés et, notamment, lorsque l'usage de la force par des agents de l'Etat a entraîné la mort ou mis la vie d'une personne en danger, ainsi qu'en cas de traitements inhumains ou dégradants.

Artikel 112 van de wet van 7 december 1998 tot organisatie van een geïntegreerde politiedienst, gestructureerd op twee niveaus, bepaalt dat “de minister van Binnenlandse Zaken en de minister van Justitie, op verzoek van de minister van Landsverdediging, de nodige detachementen van de federale politie leveren om op bepaalde plaatsen, buiten het grondgebied van het Rijk, de politie van de militairen te verzekeren” met het oog op de opsporing en vaststelling van misdrijven in het militair milieu, overeenkomstig artikel 10*bis* van de voorafgaande titel van het Wetboek van Strafvordering, dat bevestigt dat de militairen en personen verbonden aan het leger vervolgd kunnen worden voor misdrijven die zij plegen in het buitenland. Artikel 309*bis* van het Gerechtelijk Wetboek bepaalt eveneens dat magistraten van het openbaar ministerie de Belgische troepen in vreedstijd kunnen vergezellen bij militaire operaties in het buitenland, als de ministers van Justitie en van Landsverdediging, na een gemotiveerd verslag van de militaire overheden, hiertoe in gemeenschappelijk overleg beslissen dat bijzondere omstandigheden zulks rechtvaardigen. Deze magistraten vervullen hun opdracht onder de onmiddellijke leiding en toezicht van de federale procureur.

Artikel 144*quinquies* van het Gerechtelijk Wetboek stelt dat de federale procureur wordt ingelicht over in het buitenland begane misdrijven die overeenkomstig artikel 10*bis* van de voorafgaande titel van het Wetboek van Strafvordering in België kunnen worden vervolgd.

In het verlengde van deze bepalingen en de geest waarvan ze doordrongen zijn, benadrukt omzendbrief nr. COL 1/2004 van het College van procureurs-generaal bij de hoven van beroep van 5 januari 2004 betreffende de afschaffing van de militaire rechtscolleges in vreedstijd alsmede het behoud ervan in oorlogstijd – wetten van 10 april 2003 het belang van de aanwezigheid van politiemensen onder de militairen, zowel naar aanleiding van oefeningen als naar aanleiding van operaties in het buitenland. De tekst wijst er in het bijzonder op dat deze politiemensen het federaal parket de mogelijkheid bieden over objectieve en kwaliteitsvolle inlichtingen te beschikken. Er wordt eveneens benadrukt dat de aanwezigheid

L'article 112 de la loi du 7 décembre 1998 organisant un service de police intégré, structuré à deux niveaux, dispose que « le ministre de l'Intérieur et le ministre de la Justice fournissent, à la demande du ministre de la Défense, les détachements de la police fédérale nécessaires pour assurer, à des endroits déterminés en dehors du territoire du Royaume, la police des militaires » en vue de la recherche et la constatation des infractions en milieu militaire, conformément à l'article 10*bis* du titre préliminaire du Code de procédure pénale, lequel confirme que les militaires et les personnes rattachées à l'armée sont passibles de poursuites pénales pour les infractions qu'ils commettent à l'étranger. L'article 309*bis* du Code judiciaire prévoit également qu'en temps de paix, des magistrats du ministère public peuvent accompagner les troupes belges lors des opérations militaires à l'étranger lorsque, suite à un rapport motivé des autorités militaires, les ministres de la Justice et de la Défense décident en concertation que des circonstances particulières le justifient. Ces magistrats exercent leur mission sous la direction et la surveillance immédiate du procureur fédéral.

L'article 144*quinquies* du Code judiciaire dispose que le procureur fédéral est informé des infractions commises à l'étranger, qui peuvent être poursuivies en Belgique en application de l'article 10*bis* du titre préliminaire du Code de procédure pénale.

Dans la droite ligne de ces dispositions et de l'esprit qui les anime, la circulaire n° COL 1/2004 du Collège des procureurs généraux près les cours d'appel du 5 janvier 2004 relative à la suppression des juridictions militaires en temps de paix et leur maintien en temps de guerre – lois du 10 avril 2003 met l'accent sur l'importance de la présence de policiers en milieu militaire, tant lors d'exercices qu'à l'occasion d'opérations à l'étranger. Le texte souligne notamment le fait que ces policiers permettent au parquet fédéral de disposer d'une information objective et de qualité. Il met également l'accent sur le rôle de prévention de cette présence policière en milieu militaire : « *Il faudra donc insister,*

van politie onder de militairen een rol speelt inzake preventie: *“Er zal dus moeten op aangedrongen worden dat, wanneer aanzienlijke militaire contingents naar het buitenland worden gestuurd, deze zullen worden vergezeld van een politiedetachement”* (pp. 41 en 42).

In de feiten is een dergelijke politie-aanwezigheid op de plaats van de operaties echter niet altijd mogelijk, onder meer wegens de toegenomen buitenlandse inzet van de krijgsmacht. Politiemensen kunnen bij een incident immers wel naar de betreffende plek worden gestuurd, maar wat indien de omstandigheden dit niet toestaan? Wanneer een misdrijf werd gepleegd in een conflictgebied of een moeilijk toegankelijk gebied, kan het immers gebeuren dat de politiediensten pas enkele dagen later ter plaatse zijn, en dit terwijl de eerste onderzoeksdaden zo snel mogelijk moeten worden verricht. Ook al bevinden politiemensen zich in het militair milieu, dan nog kunnen ze te ver verwijderd zijn om tijdig de plaats te bereiken waar het misdrijf werd gepleegd en er de noodzakelijke onderzoeksdaden te stellen. Een dergelijke situatie kan zich in het bijzonder voordoen wanneer de Belgische militairen gelijktijdig op verschillende operatietonelen worden ingezet. De afstand, de omstandigheden of het gebrek aan transportmiddelen maken dat de politiemensen die aanwezig zijn op een van de operatietonelen zich niet altijd zo snel naar een tweede operatietoneel kunnen begeven. Daarbij komt nog dat de magistraat of de politie ter plaatse soms volledig in beslag genomen worden door andere onderzoeksdaden indien zich terzelfder tijd meerdere misdrijven voordoen.

Een aanvulling van het wetgevingsapparaat is dus nodig om ervoor te zorgen dat bepaalde daden, noodzakelijk voor een doeltreffend strafonderzoek, ook kunnen worden uitgevoerd wanneer leden van de politiediensten niet of niet kunnen aanwezig zijn ter plaatse onmiddellijk na het misdrijf. Met dat doel voor ogen machtigt artikel 3 van dit wetsontwerp de commandant van het detachement, of de door hem aangewezen militairen, om bij te dragen aan de doeltreffendheid van de gerechtelijke reactie. In de hierboven beschreven situaties

lorsque d’importants contingents militaires sont envoyés à l’étranger, pour qu’un détachement de police leur soit adjoint » (pp. 41 et 42).

Dans les faits, cependant, cette présence policière n’est pas toujours possible sur les théâtres d’opérations, en raison notamment de la multiplication des engagements des forces armées à l’étranger. Des policiers peuvent certes être dépêchés sur place lors d’un incident, mais encore faut-il que les circonstances le permettent. Il peut arriver, en effet, que plusieurs jours s’écoulent avant que les services de police ne parviennent sur les lieux d’une infraction survenue dans une zone de conflit ou difficile d’accès, alors que les premiers devoirs d’enquête doivent être exécutés rapidement. Même présents en milieu militaire, les policiers peuvent se trouver en un lieu trop éloigné que pour se rendre rapidement à l’endroit de la commission de l’infraction et y mener les devoirs d’enquête qui s’imposent. La situation peut se présenter, notamment, lorsque les militaires belges sont engagés simultanément sur plusieurs théâtres d’opérations. La distance, les circonstances, ou l’absence de moyens de transport ne permettent pas toujours aux policiers présents sur un théâtre de se rendre sur un second théâtre à bref délai. De plus, le magistrat ou la police présents sur place peuvent être entièrement occupés par d’autres devoirs d’enquête si plusieurs infractions se produisent dans un même laps de temps.

Il convient donc de compléter l’arsenal législatif afin que certains devoirs, nécessaires à la conduite d’une enquête judiciaire effective dans les délais requis, puissent être effectués lorsque les membres des services de police ne sont ou ne peuvent être présents sur place tout de suite après la commission de l’infraction. C’est l’objet de l’article 3 du présent projet de loi, qui donne compétence au commandant de detachement, ou aux militaires par lui désignés, afin de contribuer à l’efficacité de la réponse judiciaire. Dans les situations décrites

zullen deze militairen de eerste onderzoeksdaden, van bewarende aard kunnen verrichten in afwachting van de effectieve overname van het incident door de bevoegde politiediensten.

Er dient evenwel te worden opgemerkt dat de militairen tijdens de uitvoering niet bekleed zullen zijn met de hoedanigheid van officier of agent van gerechtelijke politie, noch van politieambtenaar.

Hoe essentieel ze ook zijn, toch beperken de bevoegdheden die door militairen zullen worden uitgeoefend zich tot een eerstelijnsopdracht, hoofdzakelijk van bewarende aard. De militairen zullen geen echte onderzoeksbevoegdheid uitoefenen. Hun rol zal beperkt worden door het eigenlijke doel van hun opdracht. Die bestaat erin het parket en de politiediensten de mogelijkheid te bieden om effectief tot een gerechtelijke reactie te komen wanneer de eerste onderzoeksdaden moeten worden verricht in een buitenlands operatietoneel of oefengebied waar geen politie noch magistraten aanwezig zijn.

Militairen kunnen, een veiligheidsfouille uitvoeren, de plaats van het misdrijf veiligstellen en maatregelen nemen om te voorkomen dat eventueel bewijsmateriaal zou verdwijnen of dat er collusie zou zijn tussen verschillende bij de feiten betrokken militairen of getuigen.

Los hiervan, kan de korpscommandant, op basis van artikel 41 van de wet van 14 januari 1975 houdende het tuchtreglement van de krijgsmacht, ook beslissen tot een onder toezichtstelling. Dit alles in afwachting van de aankomst ter plaatse van de leden van de politiediensten.

Zodra deze laatsten ertoe in staat zijn, zijn zij belast met de handelingen van gerechtelijke politie. Het betreft hier met andere woorden een "aanvulling" op de huidige voorziening, en geenszins een vervanging door militairen voor de taken uitgevoerd door de magistraten of politiediensten.

In het kader van dit wetsontwerp zal de uitvoering van handelingen van bewarende aard door militairen gepaard gaan met verschillende garanties inzake de procedure.

Vooreerst zullen de militairen op aanvullende wijze bijdragen aan de verrichting van

ci-avant, ces militaires pourront réaliser les premiers devoirs d'enquête, de nature conservatoire, dans l'attente d'une prise en charge effective de l'incident par les services de police compétents.

Ceci étant, il est important de noter que, ce faisant, les militaires ne seront pas revêtus de la qualité d'officier ou d'agent de police judiciaire, ni de fonctionnaire de police.

Pour essentielles qu'elles soient, les compétences exercées par les militaires se limiteront à une mission de première ligne, essentiellement d'ordre conservatoire. Les militaires n'exerceront pas de compétence d'enquête à proprement parler. Leur rôle sera circonscrit par l'objectif-même de leur mission, qui consiste à mettre le parquet et les services de police en mesure d'apporter effectivement une réponse judiciaire lorsque, en l'absence de policiers ou de magistrat sur un théâtre d'opération ou sur une zone d'exercice à l'étranger, il s'avère essentiel d'exécuter les premiers devoirs d'enquête.

Les militaires pourront procéder à une fouille de sécurité, sécuriser la scène de l'infraction et prendre des mesures pour empêcher que des preuves ne disparaissent ou pour empêcher toute collusion entre des militaires ou des témoins concernés par les faits.

En outre, le chef de corps pourra également décider, sur la base de l'article 41 de la loi du 14 janvier 1975 portant le règlement de discipline des Forces armées, de mettre une personne sous contrôle et ce, dans l'attente de l'arrivée sur les lieux des membres des services de police.

Une fois que ces derniers seront en mesure de le faire, ce sont eux qui accompliront les actes de police judiciaire. Il s'agit en somme de « compléter » le dispositif actuel, mais en aucune manière de substituer des militaires aux tâches exécutées par les magistrats ou les services de police.

Dans le cadre du présent projet, l'exécution d'actes de nature conservatoire par les militaires sera entourée de plusieurs garanties de nature procédurale.

Tout d'abord, les militaires contribueront à l'exercice des devoirs d'enquête à titre

onderzoeksdaaden, bij afwezigheid of verhindering van een magistraat van het openbaar ministerie of een lid van de federale politie op de plaats van de operaties in het buitenland, en dit voor de periode van deze afwezigheid of verhindering.

De gekozen formulering moet alle mogelijke gevallen dekken waarin noch de leden van het parket noch die van de politie in staat zijn om hun functies effectief uit te oefenen. De uitdrukking “plaats van de operaties” is nu reeds opgenomen in artikel 144quinquies van het Gerechtelijk Wetboek. Daaronder vallen alle mogelijke verplaatsingen van militairen naar het buitenland (zowel in operatie als tijdens oefeningen), inclusief humanitaire hulpverlening.

Vervolgens zullen militairen nooit uit eigen beweging een handeling stellen. Enkel op instructie, onder de leiding, onder het gezag en onder de verantwoordelijkheid van de federale procureur zullen zij hiertoe overgaan. De instructie van de federale procureur is een noodzakelijke voorwaarde voor de uitvoering van deze handelingen door leden van de krijgsmacht.

Bovendien zullen de militairen slechts die handelingen en maatregelen uitvoeren die door het federale parket bepaald, afgebakend en toegestaan zijn.

Ten slotte zullen deze handelingen enkel worden uitgevoerd door speciaal daartoe aangewezen en opgeleide militairen.

Ter ondersteuning van de voorgestelde tekst kan worden opgemerkt dat de aan het commando/aan de militaire overheid toevertrouwde verantwoordelijkheden in bepaalde situaties van gerechtelijke aard voorzien zijn in reeds bestaande wettelijke bepalingen, zoals:

Wetboek van Strafvordering, artikelen 182*bis* en 184*ter*;

Belgisch Scheepvaartwetboek, o.a. artikelen 4.2.4.7 en 4.5.1.3.

De voorgestelde tekst verschaft bevoegdheid aan de commandanten van de detachementen alsook aan de door hen aangewezen militairen. In de praktijk, zijn het a priori leden van de militaire politie die belast zullen zijn met het

supplétif, en cas d’absence ou d’empêchement d’un magistrat du ministère public ou d’un membre de la police fédérale sur le théâtre d’opération à l’étranger, et ce pour la durée de cette absence ou de cet empêchement.

La formulation retenue de cette disposition vise à couvrir l’ensemble des hypothèses dans lesquelles ni les membres du parquet ni ceux de la police sont en mesure effectivement d’exercer leurs fonctions. Les termes « théâtre d’opération » sont déjà mentionnés dans l’article 144quinquies du Code judiciaire. Ils permettent de couvrir l’ensemble des hypothèses de déplacement de militaires (aussi bien en opération que lors d’entraînements) à l’étranger, en ce compris les missions d’aide humanitaire.

Ensuite, les militaires n’accompliront aucun acte d’initiative. Ils le feront uniquement sur instruction, sous la direction, l’autorité et la responsabilité du procureur fédéral. L’instruction du procureur fédéral est une condition indispensable à l’exécution de ces actes par des membres des forces armées.

Par ailleurs, les militaires n’exécuteront que les actes et mesures désignés, circonscrits et autorisés par le parquet fédéral.

Enfin, ne pourront poser ces actes que les militaires spécialement désignés et formés à cet effet.

Pour appuyer le texte proposé, il convient de relever que des responsabilités sont confiées au commandement/à l’autorité militaire, dans certaines situations de nature judiciaire, par des dispositions légales déjà existantes, ainsi :

Code d’instruction criminelle, articles 182*bis* et 184*ter*

Code belge de la navigation, notamment les articles 4.2.4.7 et 4.5.1.3.

Le texte proposé donne compétence aux commandants de détachements, ainsi qu’aux militaires désignés par eux. En pratique, ce seront a priori des membres de la police militaire qui seront chargés de procéder à ces

overgaan tot deze bewarende maatregelen, en dit vanwege de bijzondere opdrachten van deze eenheid en de specifieke kwalificaties van de leden ervan.

Het is van essentieel belang dat het militair personeel in alle onafhankelijkheid aan het strafonderzoek kan meewerken. Opdat een dergelijk onderzoek effectief zou zijn, moeten de ermee belaste eenheden en personen onafhankelijk zijn van de personen op wie het betrekking heeft. Dat veronderstelt niet alleen de afwezigheid van een hiërarchische of institutionele link, maar ook een concrete onafhankelijkheid in feite en in rechte (Zie in het bijzonder Europees Hof voor de Rechten van de Mens, *Nachova and Others v. Bulgaria* judgment, §§ 110-112; *Halat v. Turkey*, judgment of 8 November 2011, § 51).

Daarom zullen de militairen die belast zijn met het nemen van die maatregelen van bewarende aard wat betreft de uitvoering van hun militaire opdrachten onder de verantwoordelijkheid van de militaire overheid blijven en zullen zij, voor wat betrekking heeft op de uitvoering van bewarende, dringende en tijdelijke maatregelen, uitsluitend onder de verantwoordelijkheid van de federale procureur komen.

Iedere militair die bewarende maatregelen treft op basis van artikel 144^{quinquies} van het Gerechtelijk Wetboek, zoals het volgens dit wetsontwerp wordt aangevuld, zal worden beschouwd als een *“persoon die beroepshalve zijn medewerking dient te verlenen aan het opsporingsonderzoek”*, in de zin van artikel 28^{quinquies} van het Wetboek van Strafvordering en zodoende, krachtens diezelfde bepaling, gehouden is aan het geheim van het opsporingsonderzoek.

De militair die bewarende maatregelen treft kan derhalve geen informatie hierover verstrekken aan de commandant van de eenheid of enige andere militaire overheid, tenzij met akkoord van de federale procureur.

Ten slotte blijven de betrokkenen onderworpen aan onder de wet- en regelgeving inzake arbeidsongevallen van toepassing op militairen.

mesures conservatoires, en raison des missions particulières de cette unité et des qualifications spécifiques des membres de celle-ci.

Il est essentiel que le personnel militaire puisse contribuer à l'enquête judiciaire en toute indépendance. En effet, pour qu'une telle enquête puisse être effective, il faut que les entités et les personnes qui en sont chargées soient indépendantes des personnes qu'elle vise. Cela suppose non seulement l'absence de lien hiérarchique ou institutionnel, mais aussi une indépendance concrète en fait et en droit (Voyez notamment Cour européenne des droits de l'Homme, arrêt *Natchova* et autres c. Bulgarie, §§ 110-112 ; arrêt *Halat* c. Turquie, 8 novembre 2011, § 51).

C'est pourquoi, les militaires chargés de prendre des mesures de nature conservatoire demeureront sous la responsabilité de l'autorité militaire pour ce qui concerne l'exécution de leurs missions militaires mais seront sous la responsabilité exclusive du procureur fédéral pour ce qui a trait à l'exécution des mesures conservatoires, urgentes et temporaires.

Tout militaire qui prendrait des mesures conservatoires sur la base de l'article 144^{quinquies} du Code judiciaire, tel qu'il est proposé de le compléter, serait considéré comme une *« personne [...] appelée à prêter son concours professionnel à l'information »*, au sens de l'article 28^{quinquies} du Code d'instruction criminelle, et, partant, tenue au secret professionnel en vertu de cette même disposition.

Le militaire qui prendrait des mesures conservatoires ne pourrait fournir aucune information à ce sujet au commandant de l'unité ou à toute autre autorité militaire, sauf avec l'accord du procureur fédéral.

Enfin, les personnes concernées continuent de relever des lois et règlements sur les accidents du travail applicables au personnel militaire.

Art. 4. - Artikel 4 betreft de vorming die de leden van de krijgsmacht die de opdrachten bedoeld in artikel 3 uitvoeren, moeten volgen of hebben gevolgd.

Dergelijke opleiding vloeit voort uit onze verplichtingen op grond van artikel 2 van het EVRM en bevestigd door de rechtspraak van het EHRM, volgens dewelke Staatsagenten een specifieke opleiding moeten krijgen in het kader van de uitvoering van hun onderzoeksoopdracht naar het gebruik van dodelijk geweld.

Art. 4. -L'article 4 concerne la formation que devront suivre ou avoir suivi les membres des forces armées appelés à exécuter les missions visées à l'article 3.

Une telle formation répond également à nos obligations découlant de l'article 2 de la CEDH, et confirmées par la jurisprudence de la CEDH, selon laquelle les agents de l'Etat doivent recevoir une formation spécifique sur l'utilisation de la force létale dans le cadre de l'exécution de leur mission d'enquête.

,

, le

Van Koningswege:
De Minister van Justitie,

Par le Roi:
Le Ministre de la Justice,

Vincent VAN QUICKENBORNE

De Minister van Defensie

La Ministre de la Défense

A handwritten signature in black ink, consisting of a large, stylized 'D' followed by a series of loops and a long horizontal stroke extending to the right.

Ludivine DEDONDER